

ORDU SİYASET İLİŞKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üye. Murat AYGEN*

ÖZ

Türk siyasal hayatının en belirleyici unsurlarından birisi ordunun siyasal hayatta oynadığı roldür. Hiç şüphe yok ki her bir askerî müdahale başarılı olduğu oranda ordunun gücünü artıracak düzenlemelerle birlikte yeni vesayet odakları ortaya çıkarmıştır. Ancak darbelerin oluşum nedenleri ve yarattığı sonuçlar da sadece asker üzerinden anlaşılmaz. Bunun sivil ayağı üzerinden toplumun yaşadığı olumsuzlukları da değerlendirmek lazımdır. Her bir askerî müdahale kendi tarihsel-toplumsal, ekonomik, kültürel ve sosyo-politik düzen inşa etmiştir. Bu yeni düzenlerin ne olacağı ve nasıl şekilleneceği tek başına ordunun irade, karar ve eylemleriyle gerçekleşmemiş, sosyal ve siyasal aktörlerin müdahil olduğu güç ilişkileri içinde belirlenmiştir. Aynı zamanda her bir askerî müdahale sonrasında sosyo-politik ve sosyoekonomik düzenlemeler farklı toplumsal ve siyasal aktörler üzerinde değişik etkilerde bulunmuştur.

Türkiye, bir darbe teşebbüsüyle tarihinde ilk defa yüz yüze gelmemiştir. Ancak, 15 Temmuz darbe girişimi Türkiye tarihinde bir ilktir. Zira tarihte ilk defa, toplum ve devlet nezdinde kendisini bir "dinî hareket" olarak nitelemiş bir yapı kendi halkına silah doğrultup, gayri meşru şekilde devlete el koyma teşebbüsünde bulunmuştur. Eğitim odaklı bir dinî hizmet görüntüsü altında "devlete sızma" gibi bir amacı gizlice gerçekleştirdiği anlaşılan bir yapı, bu kez devleti doğrudan ele geçirmek üzere millete silah doğrultup, milletin meclisini bombalayıp, halkını öldürmüş ve birçoğunu da yaralamıştır.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Demokrasi, Askeri müdahale, Siyaset

POLİTICAL RELATIONS WITH THE ARMY: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

One of the most decisive elements of Turkish political life is the role played by the army in political life. There is no doubt that every military intervention has succeeded in bringing forth new centers of tutelage along with the ordinances that will increase the strength of the army. However, the reasons for the formation of military coups and the consequences they create should not be understood only through the military. This has to be evaluated in terms of the negativities on the civil society. Each military coup builds its own historical-social, economic, cultural and socio-political order. It is deduced how these new arrangements will be made not only by the decisions and actions of the army, but also by the social and political actors involved. Each of the socio-political and socioeconomic arrangements that occurred after the military coups had different effects on different social and political actors.

Turkey has come face to face for the first time in history with a coup attempt. But the July 15 coup attempt is the first one in the history of Turkey. Because, for the first time in its history, a structure that characterized itself as a "religious movement" in society and the state pointed a gun at its own people and attempted to seize the administration in an unlawful manner. This structure, which had been secretly realized as the aim of "infiltration to the state" in the image of an education-oriented religious

---

* Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, muraygen@yahoo.com

service, pointed the gun at people so as to seize the state directly, bombed the national assembly, killed its own people and wounded many of them.

Keywords: Military coup, Military intervention, Democracy, Politics.

1.GİRİŞ

Çalışmanın amacı Türkiye'deki ters demokratikleşme dalgaları olan askeri darbelerin sadece iç dinamiklerle açıklanmasının mümkün olmadığını, bunun yanında dış dinamikler, dünyadaki gelişmelerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Süper devletlerin, dünya devletleri üzerinde güç göstermeye, hegemonya kurmaya çalışması vurgulanmaya çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle soğuk savaş döneminin uluslararası sistemi ve yapılanması ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Soğuk savaşın unsurlarıyla birlikte Türkiye'nin yapılanmasında dönemin süper güçleri özellikle de ABD'nin etkisine yer verilmiştir. Ülkemizde yaşanan ihtilal ve darbelerin ABD'den habersiz yapılamayacağı üzerinde durulmuştur.

2.DARBELER TARİHİ

Demokrasi dışı müdahalelerin başlangıcı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu öncesi Osmanlı'nın son dönemlerinde padişah II. Abdülhamit'in tahttan askerler tarafından indirilmesi olarak kabul edilebilir. Bu süreç öncesinde III. Selim'in Kabakçı Mustafa ayaklanması sonrası tahttan indirilişi, Abdülmecid'in dönemin dış güçleri tarafından desteklenen askerlerin korkusuyla yaptığı düzenlemeler (Tanzimat ve Islahat Fermanları), Abdülaziz Han'ın Kanun-i Esasi'nin ilan edilişi öncesi yine dış güçler destekli askerler (Mithat Paşa öncülüğünde) tarafından tahttan indirilişi, II. Abdülhamit'in asker (İttihat ve Terakki) korkusuyla II. Meşrutiyet'i ilanı söz konusu olmuştur. (Tunaya, 1959: 31)

Özellikle Abdülaziz'in yeniçeriler tarafından tahttan indirilişi Türk siyasi tarihindeki ilk askeri darbe olarak nitelendirilmektedir. Türkiye siyasi hayatına gerçekleştirilen ilk askeri darbe ise, 27 Mayıs 1960 darbesidir. 27 Mayıs ya da 1960 darbesi olarak anılan ters demokrasi hareketinin temeline inebilmek için II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan soğuk savaş ortamı ve iki kutuplu dünya düzenini değerlendirmek lazımdır. (Doğan, 2005: 7)

Dönemin iki kutbu olan SSCB ve ABD'nin güç mücadelesinde tüm dünya olduğu gibi Türkiye' de önemli bir yer tutmaktaydı. Dış güç olarak ABD'nin Türk demokrasi hareketlerini geriye iten bir aktör olduğunun en önemli kanıtı ise, darbeler sonrası Türkiye'ye akan dış yardımlar ve ülke ekonomisinin iyileşmesi süreçlerinin yaşanmasıdır. (Karpat, 1996:353).Bu da darbelerin sadece iç faktörlerle beraber dış faktörlerinin de etkili olduğunu göstermektedir. Darbelerde sadece iç faktörlerin etkisi olduğunu kabul edersek darbeleri tam olarak anlamakta zorlanmış olabiliriz. Bu ise darbelere karşı nasıl bir mücadele edeceğimizi bilmeyerek yanlış bir tespitte bulunabiliriz.

Soğuk savaş döneminde ABD ve SSCB'nin uluslararası arenadaki güç mücadelesi dünya ülkelerini de iki kutba ayırmıştır. Ülkeleri kendi yandaşı yapabilmek için her iki büyük güç de yoğun çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda tüm dünya ya ABD ya

SSCB yanlısı olmak zorunda bırakılmıştır. (Hacısalihoğlu, 2001: 4445) Bu sebepten dolayı Türkiye yönetimi de bir şekilde iki kutuptan birine entegre olmak zorunda bırakılmıştır. Genel manada tercihini ise her zaman ABD'den yana koymuştur. ABD yanlısı yönetimlerin başa geldiği Türkiye'de Sovyet yanlısı örgütler, sol fraksiyonlar, çatlak sesler, ordu ve istihbarat kanallarıyla susturularak istenilen hedefe ulaşılmıştır.

2.1.27 MAYIS 1960 DARBESİ

Bu bağlamda ilk demokrasiye darbe hareketi 1960 yılında gerçekleşmiştir. (Özdemir, 2004: 176). Darbedeki ABD gücünü net olarak görmek mümkündür. Darbe sonrası 20 Ağustos 1960'da Milli Birlik Komitesi'nin yedi bine yakın subayı aniden emekliye ayırması, dönemin uluslararası sistemdeki etkin gücünün, ülkedeki yandaş yönetim oluşturma çabasına bağlanabilir. Buna en iyi örnek; Amil Artus'un ve Orhan Erkanlı'nın bu tasfiye işlemini NATO'nun ve ABD'nin isteği üzerine yapıldığını belirtmeleridir. Çünkü tasfiye edilen subaylar, yaş veya herhangi bir kriter öne sürülmeksizin emekliye ayrılmışlardır. Ayrıca bu subaylar, 12 Mart ve 12 Eylül'ün darbeci subay kadrosuyla aynı görüşleri paylaşmamışlardır. (Yetkin, 2006 a)

Özellikle Sovyetlerle ilişkilerin geliştiği dönemlerde darbelerin gerçekleşmesi, Türkiye'de bu dönemlerde sol kesimin tasfiyesi için büyük çaba harcanması ve ABD'nin bu durumu tehdit olarak algılamasıyla ilişkilendirilmektedir. (Yetkin, 2006 b)

Türkiye'deki ilk ters demokratikleşme dalgası olan 1960 darbesinden 11 yıl sonra ikinci bir ters demokratikleşme hareketi daha meydana gelmiştir. İlkinde olduğu gibi Sovyet tehdidine karşı komünistleri ayıklama hareketi olan bu darbe de ülkedeki ABD etkisini gözler önüne sermektedir. Türk demokrasisine geçici bir nokta koyan 1971 askeri müdahalesi aynı zamanda siyasal süreci de onarılamaz şekilde tahrip etmiştir. (Karpat, 2010: 255) Bu dönemde devrimci sol öğrenci hareketleri sert biçimde bastırılmıştır. Bu öğrenciler Rus yanlısı olarak kabul edilmiştir. O dönemin sol görüşlü öğrencilerin ABD'nin İstanbul'a gelen 6.Filoya karşı çıkması, daha sonraki terör olaylarında ABD radar üssünün basılması, İngiliz ve Kanada'lı teknisyenlerin kaçıırılması, bazılarının idam edilmesi 12 Mart'ın başlıca olaylarındandır.

Dönemin hükümetinin başında olup darbe yönetimi tarafından devrilen Süleyman Demirel'e göre, Türkiye 1950'li, 60'lı ve 70'li yıllarda, Batı'nın kendisinin sanayileşmesine izin vermemesine rağmen önemli atılımlar yapmıştır. Bu da dönemin hükümetlerini olumsuz etkilemiştir. Demirel, 12 Mart 1971 müdahalesinde ABD'nin etkisi olduğunu da öne sürmüştür. (Yetkin, 2006 c) 1971 Muhtırasına herhangi bir direniş göstermeyen ve hemen istifa eden dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in yerine hükümeti kurma görevini ordu, CHP içinden kendisine yakın olan Nihat Erim'e vermiştir. Bu kabine daha çok ordu ve teknokrat hâkimiyetinde olmuştur. (Dursun, 2002: 132)

2.2.12 EYLÜL 1980 DARBESİ

Fakat önemli olan ülke içindeki hâkimiyetin kimde olduğu değildi. Çünkü soğuk savaş henüz bitmemişti ve stratejik öneme sahip Türkiye, ABD tarafından yandaş tutulmaya çalışılmaktaydı. Bazı görüşlere göre, NATO ve Pentagon operasyonu olarak gerçekleşen askerî darbeler Türkiye'yi kötürüm bıraktığı gibi orduya da kan kaybettirmiştir. Türkiye'deki üçüncü ve son olması ümit edilen ters demokrasi dalgası

1980 darbesidir. 12 Eylül 1980 darbesi, demokrasinin Türkiye’de yaklaşık 60 yıllık oluşma ve kurumsallaşma çabalarının ve iç dinamiklerin ne kadar yetersiz olduğunu gözler önüne sermektedir. 12 Eylül 1980’de iktidarı ele geçiren askeri rejim, 6 Aralık 1983’e kadar sürmüştür. Bu darbe uluslararası sistem tarafından kınanması gerekirken aksine desteklenmiştir. (Baydur, 1997: 319).Maalesef bu ihtilal son bulmayacak 1990 yıllarında 28 Şubat ve takvimler 15 Temmuz 2016’yı gösterdiğinde Türk milleti ve onun devleti yeniden bir kalkışmaya ve devleti ele geçirmeye çalışan tamamen ABD güdümünde ve kontrolünde bir darbeye daha karışılacaktı. Halkın kahramanca mücadelesi sonucunda bu askeri darbe başarısızlıkla sonuçlanacak ve bu kalkışmaya kalkan asker kılıklı teröristler yakalanıp etkisiz hale getirilecekti.

Burada değinilmesi gereken bir nokta da siyasi aktörler arasındaki diyalog kopukluğu ve işbirliğinin yeterli olmamasının darbenin nedenlerinden birini teşkil ettiği fakat böyle bir işbirliğinin olması durumunda darbenin önlenebileceğinin mümkün olmasının asla düşünülmemeyeceğidir. Çünkü ABD, toplumun gözündeki yüceliğini yitirmeye başlayınca rutin olarak bu müdahalelerin yapılmasına destek vermekteydi. Buna paralel olarak Demirel, eğer askerler Anayasayı kaldırıp yeni bir Anayasa koyma, bazı mevkilere oturma, devlet idaresini ele alma, bazı kadroları tasfiye etme niyetinde olmuş olsalardı da, böyle bir hareket iki parti işbirliğiyle engellenemeyeceğini belirtmiştir (Özbudun, 2003: 45). Siyasi işbirliği asla darbeyi önleyici bir etken olamazdı. Siyasi işbirliğin bir aldatmaca olduğunu ve hiçbir anlam ifade etmediğini 28 şubat ve 15 temmuzda gördük.28 şubat koalisyonla yönetilmesine rağmen herhangi bir problem yoktu. Hükümet ortaklarından biri antlaşma gereği görevini diğer ortağa devredecekti. Anayasa çiğnenerek, hükümet kurma görevini milletvekili az olan ANAP’a verdiler. Burada Demirel’in anlatmak istediği askerin kendi iradesiyle istekleri değil, ABD’nin taleplerini yerine getirme zorunluluğudur.15 Temmuzda gelindiği süreçte iktidarda tek parti vardı. Siyasi aktörler arasında herhangi bir problem yoktu. Diyalog kopuk değildi. Ekonominin durumu da kötü değildi. Buna rağmen 15 temmuzda asker kılıklı, ABD destekli ve ABD’de ikamet eden, ABD tarafından kontrol edilen, CIA ile işbirliği içinde olan birinden emir alarak yönetime el koymaya çalışıldı. Sebep yine aynıydı. Türk devletinin Rusya’ya yakınlaşmasıydı. ABD’nin korktuğu yine başına geliyordu. Türkiye eksen kayması mı yaşıyordu. Kendi kontrollerinde çıkıyor muydu? Ya da Orta Doğu’daki politikalarına ters düşecek bir hükümet mi işbaşındaydı. ABD bu bölgede iki ülkenin kendi kontrollerinden çıkmasını bekleyecek kadar küçük bir devlet değildi. Bu ülkeler Mısır ve Türkiye’dir. Çünkü bu iki ülke hem nüfus hem de jeopolitik olarak diğer İslam devletlerine rol model olacak devletlerdi. Şayet bu iki ülkeyi kontrol edebilirlerse diğer İslam ülkelerini de kontrol edebilirlerdi. Bu iki ülkenin kontrolü demek, aynı zamanda İsrail devletinin güvenliğini sağlamak demektir. Daha sonra gerçekleşen Arap baharı ile iş başına gelen Mursi yönetimi ABD devletinin yardımıyla iş başından uzaklaştırılacak ve Mısır’da askeri bir darbe gerçekleştirilecekti. Orta doğu devletlerine demokrasi getirmeye çalışacak olan Arap baharı ne yazık ki Mısır’da askeri darbeye kesintiye uğrayacak ve ordu yönetime el koyacaktı.

Türkiye’deki ters demokratikleşme hareketlerinde ABD’nin etkisinin basına yansması 12 Eylül 1980 darbesi ile gerçekleşmiştir. Darbe resmen ilan edilmeden, Washington’da CIA şefi tarafından dönemin ABD Başkanı’na “Bizim çocuklar başardı” diye müjdelenmiştir. Mehmet Ali Birand’ın 12 Eylül 04.00 (1984) adlı kitabına göre 12

Eylül Darbesi sırasında dönemin ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Türkiye Masası Sorumlusu Paul Henze, askeri müdahaleyi haber alırken haberi ulaştırın diplomatın “senin çocuklar işi bitirdi” anlamındaki konuşması ve dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter’a bu mesajın bir toplantının ortasında iletilmesi, 12 Eylül Darbesi içinde ABD'nin rolünü ortaya koymuştur. (Birand, 1984: 286; Yetkin, 2005 a)

Üçüncü ters dalganın hemen sonrasındaki anti-demokratik düzenlemelerin birbirini izlemesi, Türk demokrasi tarihinde hiç de yadırganacak bir durum değildir. Karamsar olmamakla beraber realist olmak gerekirse, uluslararası büyük güçlerin Türk siyasetindeki etkisinin 1980 darbesiyle bitmediğini ifade etmeliyiz. Güya demokrasiye dönüş sürecinin başlangıcı olan Haziran 1981’de Kurucu Meclis hakkında kanun yayınlanmış, yine demokrasi sürecinin devamı olarak nitelendirilen 7 Kasım 1982 günü yapılan yeni anayasa halk oylamasına sunulmuştur. Demokrasiye tam geçişin gerçekleştiği 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde Anavatan Partisi (ANAP), tek başına iktidar olmuştur. ABD yanlısı yeni hükümetin göreve başlamasıyla birlikte; yönetim, Silahlı Kuvvetler tarafından tekrar sivillere bırakılmıştır. (Öztürk, 1993:89)

27 Mayıs 1960 (Burçak, 1976:63) 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980’de sadece siyasilerin üzerinde değil, üniversitelerin de üzerinde büyük baskılar olmuştur. (Karpat, 2010: 270) Askeri yönetim üniversiteleri ve aydınları hiçe saymış hatta tehlikeli görmüştür. Bu bağlamda 27 Mayıs’ta subayların tasfiye edildiği gibi üniversitelerden hocalar tasfiye edilmiştir (Yetkin, 2005 b) Soğuk savaş döneminin önemli aktörlerinden olan Türkiye dönemin her iki süper gücü tarafından da önemsenmekteydi. Bu nedenle her on yılda bir yaşadığı darbelerle demokratik gelişme yerine gerileme yaşamıştır. Bu durumu, Türkiye’nin askeri kanadından olan Emekli Tuğgeneral Nejat Eslen “en kötü demokrasi en iyi askeri yönetimden iyidir” şeklinde değerlendirmiştir. 12 Eylül sonrasında yapılan hatalar yüzünden büyük sıkıntılar yaşandığını, ABD’nin, Türkiye’nin hem askeri gücüne hem de siyasi yumuşak yüzüne ihtiyacı olduğunu, daha da önemlisi ABD’nin artık istediğini askerler kanalı ile sağlayamayacağını anladığını ifade etmiştir (haber7.com, 2009).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gerçekleşen darbeler sadece iç dinamiklerle açıklanamaz. Dönemin uluslararası yapısı ülke içi yapılanmayı etkileyen önemli bir faktördür. Bu bağlamda Türkiye’nin başından geçen dönemin uluslararası yapısına bakıldığında soğuk savaş döneminde olan bir dünya görülmektedir. Dolayısıyla soğuk savaşta ABD yanında yer alan Türkiye’deki Sovyet yanlısı ya da sempatizanı kesimler ya da olma olasılığı olan kesimler tasfiyeye maruz kalmıştır. Bu paralelde Türkiye’nin başındaki hükümetin de ABD yandaşı olması gerekmektedir. Yandaş olan hükümetler de ABD’nin sözüne riayet etmeliydi. 1960 darbesine bakıldığında tüm eleştirilere rağmen, Menderes hükümetlerinin gerçekleştirdiği yatırımlar, ülkenin ekonomik gelişimini ve sanayileşmesini hızlandırmıştır. Bu durum, ABD’nin Türkiye’ye çizdiği sınırları aşması anlamına geldiği için ABD, verdiği kredileri ve yaptığı yardımları kısmıştır. Bu yüzden de DP (Demokrat Parti) iktidarının son yılları, birçok ithal malın piyasada bulunamadığı yıllar olmuştur. (Yetkin, 2005 c) Esirgenen yardımlar 27 Mayıs 1960’tan sonra tekrar Türkiye’ye akmaya başlamıştır. 26 Mayıs’taki ortam 28 Mayıs’ta birden ortadan kalkmıştır. Bu açıdan Türkiye’deki darbeler incelendiğinde üçü için de benzer şeyler söylemek mümkündür. Bir günde her şey değişmiştir. 11 Eylül 1980’deki terör ortamı 13 Eylül’de yoktur. Yine, 11 Mart 1971’deki

ortam 13 Mart günü yoktur. DP iktidardayken aleyhinde konuşulan işte öğrencileri kıyma makinasında kıydılar, şu kadar öğrenci öldürüldü. DP parti askeriyeyi istemiyor ve polis devletini kuruyor gibi söylemlerin hiç birisinin gerçek olduğu ortaya çıkarılmadı. Bu yalanlar, bu söylentiler tamamen ihtilal yapılması için uydurulmuş ve Türk milleti kandırılmıştı. Çünkü darbelere karşı çıkmamak için milletimize yanlış propaganda yapılmıştır. Yassı ada mahkemelerinde bu iddialardan hiç birisi doğrulanmadı. Tamamen darbelere kılıf bulunmuş ve asıl darbe sahibi perdelenmek istenmiştir. Aynı propaganda 12 Eylül 1980 yılında da yapılmıştır. Kimin tarafından çıkarıldığı bilinmeyen kitlesel ölümlere sebep olan olaylar, taksim olayları zaman geçmesine rağmen bir türlü faileri ortaya çıkarılamamıştır. Bu tür olaylar tamamen ihtilalin olgunlaşması için çıkarılmıştı. Çünkü 1980 ihtilali olduktan sonra bir silahlı kuvvetler komutanının bizler ihtilalin olgunlaşması için bir yıl bekledik demesi manidardır. İhtilalin bir yıl gecikmesi demek ya da beklenmesi demek bir çok insanın ölümünü beklemek ve ona sebep olmak demektir. Mahkemelerde iddianamelerde bu olay geçmemiştir İlgililer hakkında ölüme sebebiyet vermekten dolayı dava açılması lazımdı. Bu anti-demokratik müdahaleleri sadece iç siyasi süreci ele alarak açıklamaya çalışmak oldukça yanlış olacaktır. Bu nedenle hem iç dinamikler hem dış dinamikler açısından Türkiye'deki darbeleri incelemek gerekmektedir.

2.3.28 ŞUBAT SÜRECİ VE POST-MODERN DARBE

28 Şubat süreci, Necmettin Erbakan'ın başbakan, Tansu Çiller'in dışişleri bakanı olduğu 28 Şubat 1997'de olağanüstü toplanan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonucu açıklanan kararlarla başlayan ve irticaya karşı, ordu ve bürokrasi merkezli bir uygulamadır.(Yüksel ,2009 a)Türkiye siyasi tarihine geçen kararlar ve bu kararların uygulanması sırasında Türkiye'de siyasi, idari, hukuki ve toplumsal alanlarda yaşanan değişimlere neden olan bir süreçtir. Yaşananlar, post-modern darbe olarak da adlandırılmıştır.(Berkan. "Postmodern darbe mi?". Radikal.com.tr. Erişim tarihi: 2 Mart 2009."İrticayla mücadele eylem planı" ile anılan bu süreçte verilen kararların ve yaptırımların uygulanıp uygulanmadığı denetlemek için Çevik Bir öncülüğünde Batı Çalışma Grubu kurulmuştur. Bu kurulun yaptıkları haksız uygulamalarla insan hakları ihlallerine sebep olunmuş ve birçok kamu görevlisi mağdur edilmiştir. Ülkemizde yaşayan serbest meslek sahibi insanlarda haksız yere suçlanmıştır. Batı çalışma grubu bağımsız olması gereken yargıya müdahale etmiştir. Üniversitelerde ve kamuda çalışan insanlar haksız yere görevlerinden alınmıştır. Haksız yere suçlu olup olmadığına bakılmaksızın kişiler fişlenmiştir.

2.3.1.28 Şubat'ın başlangıcı ve Türkiye ortamı

Refah Partisi 1995 Genel Seçimlerinde birinci parti olmuştur.(YSK 1995) 1996 yılında, seçimlerin ardından kurulan DYP-ANAP koalisyon hükümeti, Refah Partisi'nin güven oyu için gereken 273 sayısına ulaşamadığı için (257 kabul) güven oylamasının geçersiz sayılması gerektiğini belirterek Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı başvuru haklı görülerek güven oylaması geçersiz sayıldığından dağılmıştır.(Yüksel, 2009 b) 2 Mart 2009 bunun üzerine TBMM'de birinci parti durumunda olan Refah Partisi ile ikinci parti olan DYP arasında kurulan 54. Hükümet (Refahyol hükümeti), 8 Temmuz 1996'da TBMM'de yapılan oylamada güvenoyu almayı başarmıştır.(<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/1996>)

RP-DYP Koalisyonu kurulmasının ardından bu dönemde yaşanan bazı olayların, 28 Şubat sürecini tetiklediği ve hızlandırdığı düşünülmüş, 2 Ekim-7 Ekim 1996 tarihleri arasında Başbakan Necmettin Erbakan sırasıyla Mısır, Libya, Nijerya'yı ziyaret etti. Libya'da, Kaddafi'nin bir çadırda Erbakan ile yaptığı görüşmede sarf ettiği sözler muhalefet ve basın tarafından ağır bir şekilde eleştirildi.(<http://www.byegm.gov.tr/ekim1996>).

6 Ekim 1996'da Ankara Kocatepe Camisi'nde "şeriat isteriz" diye bağırarak sakallı, cübbeli ve asalı Aczmençiler gösteri yaptı. 28 Şubat'a adım adım 3 Kasım 1996'da Susurluk'ta meydana gelen bir trafik kazasında mafya, siyasetçi, polis ilişkileri açığa çıktı. Başbakan Erbakan 'fasa fiso' dedi, Adalet Bakanı Şevket Kazan ise, aydınlık için bir dakika karanlık toplumsal eylemi için "Mum söndü oynuyorlar" dedi. Sönen her mum hükümeti tüketiyor.(Milliyet.com.tr Erişim 2009) Yine Kayseri'nin Refah Partili Belediye Başkanı Şükrü Karatepe, 10 Kasım 1996 tarihli Refah Partisi İl Divan Toplantısındaki konuşmasında, Türkiye'de henüz gerçek demokrasinin olmadığını, hâkim güçlerin herkesi kendi görüşleri doğrultusunda hareket etmeye zorladığını söyledi. Karatepe konuşmasında 28 Şubat süreci içindeki kararları eleştirerek "Refah Partili olarak yeryüzünde tek başıma da kalsam, bu zulüm düzeni değişmelidir. İnsanları köle gibi gören, çağdışı bu düzen mutlaka değişmelidir. Ey Müslümanlar sakın ha içinizden bu hırsı, bu kini, nefreti ve bu inancı eksik etmeyin. Bu bizim boynumuzun borcudur." Demiştir. <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1997/> Ancak Karatepe bu konuşması nedeniyle 1 yıl hapis ve 420.000 lira ağır para cezasına mahkûm edildi. Dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan, 11 Ocak 1997 günü, Başbakanlık Konutunda tarikat liderleri ve şeyhlere iftar yemeği verdi. (<http://Hürriyet.com.tr>. Erişim: 2 Mart 2009) Görüntüler kamuoyunda geniş yer bulmuş, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde (TSK) tepkiye neden olmuş ve komuta kademesi, Başbakan Erbakan ve yardımcısı Tansu Çiller'i eleştirmeye başlamıştır. (Yusuf Özkan, 2015 s) 30 Ocak 1997'de Sincan belediyesi Kudüs gecesi düzenledi. Belediye başkanı Bekir Yıldız, İran büyükelçisinin misafir olduğu gecede sahneye konulan cihad oyunu basında tepki oluşturdu. Star muhabiri Işın Gürel saldırıya maruz kaldı. Bekir Yıldız tutuklandı, mahkûm edildi.(<http://www.milliyet.com.tr/1997>) 3 Şubat 1997'de, Ankara'da Star TV muhabiri Işın Gürel'in muhafazakar biri tarafından saldırılarak dövülmesi toplumda büyük bir tepkiye neden oldu. "Gazeteci döven zorbaya iş ve lojman". Hürriyet. 15 Temmuz 1997. 4 Şubat'ta Sincan'da askerler 20 tank ve 15 zırhlı araçla geçiş yaptı. 5 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Erbakan'a uyarı mektubu gönderdi. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya İrtica, PKK'dan daha tehlikeli' dedi. <http://www.milliyet.com.tr/12/08/1997> Milliyet Gazetesi

11 Şubat'ta Şeriata Karşı Kadın Yürüyüşü Ankara'da yapıldı. 23 Şubat 1997'de Fatih Camii'nde öğlen namazının ardından bir grup ellerindeki yeşil bayraklarla "şeriat isteriz", "yaşasın Hizbullah" sloganlarıyla yürüdü. İslamcı gazeteci Yaşar Kaplan, gerektiğinde İslam uğruna şehit olacaklarına dair bir açıklama yaptı. <http://www.milliyet.com.tr> 24.02.1997)

2.3.2.28 Şubat sonrası gelişmeler

4 Mart'ta dönemin Türkiye Başbakanı Erbakan, MGK kararları yumuşatılmazsa imzalamayacağını söyledi ve daha sonra da imzalamadı. 21 Mayıs'ta

Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş, “Ülkeyi iç savaşa sürüklediğini” söyleyerek, RP'nin kapatılması için dava açtı.3 Haziran'da Susurluk Davası 7 ay aradan sonra DGM'de başladı. 7 Haziran'da Genelkurmay, irticai faaliyetleri desteklediğini iddia ettiği firmalara ambargo koydu.10 Haziran'da Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay başkan ve üyeleri Genelkurmay Başkanlığı'na çağrılarak kendilerine irtica konusunda brifing verildi.18 Haziran'da Necmettin Erbakan başbakanlıktan istifa etti. İstifasının nedeninin başbakanlığı Tansu Çiller'e devretmek olduğunu belirtti. Ertesi gün 19 Haziran'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümet kurma görevini o sırada arkasında TBMM çoğunluğu olan DYP lideri Tansu Çiller'e vermeyip, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verdi.30 Haziran'da Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit ve Hüsamettin Cindoruk'la birlikte ANASOL-D Hükümeti'ni kurdu.

2.3.3.28 Şubat değerlendirmeleri

RP 18 Nisan 1999 tarihinde yapılan seçimlerde 111 milletvekili çıkarmış ve meclisteki yerini almış, İstanbul'dan milletvekili seçilen Merve Kavakçı 28 Şubat sürecinin ve başörtüsü yasağının devam ettiği o günlerde başörtüsü nedeniyle daha seçildiği ilk günden itibaren Türkiye kamuoyunda yer bulmuş, dönemin meclisin en yaşlı üyesi TBMM geçici başkanı Ali Rıza Septioğlu ise Atatürk'ün Şapka İnkılabını işaret ederek ve Kavakçı'nın başörtüsüyle meclise genel kuruluna giremeyeceğini ve yemin edemeyeceğini söylemiştir. Daha sonra 2 Mayıs 1999 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu'ndan mazbatasını aldıktan sonra meclisin açılış oturumuna katılmak için Merve Kavakçı, Nazlı Ilıcak'la beraber TBMM Genel Kurul Salonu'na gelmiş ancak başörtüsüyle meclis genel kuruluna girmesi üzerine Demokratik Sol Parti (DSP) milletvekilleri sıralara vurarak ve yuhalayarak Kavakçı'yı protesto etmişler, bu sırada DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit meclis kürsüsüne gelerek şu sözleri sarf etmiştir:

"Burası hiç kimsenin özel yaşam mekanı değildir. Burası devletin en yüce kurumudur. Burada görev yapanlar devletin kurallarına uymak zorundadırlar. Burası devlete meydan okunacak yer değildir. Lütfen bu hanıma haddini bildiriniz! (Ecevit, 2 Mayıs 1999 (TBMM Meclis Genel Kurulu konuşması)"Meclis başkan vekili Ali Rıza Septioğlu'da o akşam, Anadolu Türkçe'sinin en güzel sözlerinden birini tam yerinde kullandı ve kuralları kendi keyiflerine uydurmaya kalkanlara " Herkesin yorulduğu yere han yapılmaz" deyiverdi. Yani, herkesin birlikte yararlanacağı kurumlar, ayrı ayrı kişisel isteklere ve gereksinimlere göre değil, üç aşağı beş yukarı, ortalama uzlaşmaya göre kurulur. Devleti tanımayanlara tanımamızlık edenlere en güzel cevabı o gün Septioğlu vermiştir. "Herkesin yorulduğu yere han yapılmaz" diyerek tarihe not düşecek bir ders vermiştir.

28 Şubat sürecinde dikkat çeken isimlerden biri Fethullah Gülen olmuş, 11 Ocak 1997'de Necmettin Erbakan Ramazan nedeniyle 51 tarikat ve cemaat liderini Başbakanlık Konutu'na iftara çağırılmış, Fethullah Gülen de çağrılanlar arasında olmuş ancak iftar yemeğine katılmamış, olay kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olmuştur.29 Mart 1997'de Samanyolu TV'de katıldığı bir televizyon programında Türk Silahlı Kuvvetleri'ni siyasete müdahale etmek ve muhtıra vermekle eleştirenlere karşı "Asker demokratik yollarla sorunların çözümünü istedi" demiş, 28 Şubat sonrasında Necmettin Erbakan'ı eleştirenler arasında yer almış ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdahalesini demokratik bulduğunu söylemiştir. Yine 16 Nisan 1997'de Kanal D'den

Yalçın Doğan'a verdiği röportajında da askerinin tutumunu destekleyerek şöyle demiştir: (CNN Türk. Erişim tarihi: 16 Ocak 2016)

"Askerlerimiz bir yönüyle yaptıkları bazı şeylerden ötürü bazı çevrelerce, belki antidemokratik davranıyor sayılabilirler. Ama onlar konumlarının gereğini anayasanın kendilerine verdiği şeyleri yerine getiriyorlar. Hatta dahası, ben zannediyorum, onlar, bazı sivil kesimlerden daha demokrat. Herhalde onların temsil ettikleri kuvvet şu partiler arasında birbirini istemeyen insanların elinde olsa bir gece hızlı bir baskınla gelirler hasımlarını bertaraf ederler onun yerine otururlar. Kuvvet ellerinde olduğu halde çok mantıklı davranıyorlar. Çok muhakemeli davranıyorlar. Epey zamandan beri. His öne çıkmıyor burada ve kuvvet, güç gösterisi şeklinde öne çıkmıyor. Bana demokraside daha dengeli geliyorlar. (16 Nisan 1997, Kanal D)

Sürecin önemli isimlerinden Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya'nın 25 Şubat 1997'de devletin geleceği için birinci tehdit PKK terörünün kontrol altına alındığını bundan sonra aşırı dinci akımların PKK tehdidinden daha büyük bir tehlike olduğunu iddia etmiş, bu kesimin laik cumhuriyete tehdit oluşturduğunu "Bu defa silahsız kuvvetler gereğini yapsın" sözleriyle savunmuştur. TİSK, TESK, Türk-İş ve DİSK'in yayınladıkları "Laiklik ve demokrasi sahipsiz değil" bildirisi ise Erkaya'nın belirttiği silahsız kuvvetleri oluşturuyordu. Yine dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, 23 Ocak 1999'da Hürriyet gazetesine verdiği röportajda ordu ile hükümet ilişkilerini değerlendirirken "28 Şubat sürecinin defteri kapandı" sözlerinden 5 gün sonra 28 Ocak 1999 tarihinde yapılan MGK toplantısında dönemin genelkurmay başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu 28 Şubat sürecini Refah Partisi, Necmettin Erbakan ve destekçilerini işaret ederek; irticai faaliyetlerde bulunan bir parti ve onunla işbirliği içerisinde olanlara ve neticesi; laik Türkiye'yi korumak amacıyla yapılmış bir hareket olarak tanımlamıştır.(Habertürk. Erişim tarihi: 28 Şubat 2012)

28 Şubat'ın en dikkat çeken isimlerinden birisi de dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olmuştur. Süreç içerisinde "irtica" ile mücadelesi için silahlı kuvvetleri desteklemiş, Refahiyol hükümetinin uygulamalarını eleştirmiş ve Türkiye'de askerî müdahalelerin ağır sonuçları olduğunu söyleyerek bir topluluk konuşmasında "Çıkin sokaklara, yıkın bu hükümeti" demiştir. Demirel, 2006 yılında Habertürk'te Melih Meriç'in sunduğu bir televizyon programında başörtüsü yasağıyla ilgili olarak şöyle konuşmuştur:

"Orası üniversite, oranın kuralları var. Danıştay, Anayasa Mahkemesi karar vermiş. İlle başı bağlı okumak istiyorsan, başı bağlı olarak okunabilen yerler var, oraya git. Arabistan'da falan öyle yerler vardır, oraya gidin, orada okuyun! Türkiye laiklikten vazgeçemez. Herkes aklını başına toplasın. Bu ülkenin halkı yüzde 99'u Müslüman diye, Müslümanlığı istismar ederek, bu milleti arkamıza düşürürüz diye düşünen varsa aldanıyor. Hem de çok aldanmaktadır. Cumhuriyet 5'inci neslini yetiştirmiştir ve bu nesil cumhuriyete sahip çıkmaktadır. Türban özgürlük falan değildir. Bu gericiliktir."(memurlar.net. 1 Mayıs 2006)

Demirel, ne hazindir ki kendisini anti demokratik olarak iktidardan uzaklaştıran vesayet odaklarının isteklerini yapmıştır. Anayasa gereği birinci olan partiye hükümet kurma görevini vermemiş ve anayasayı çiğneyerek daha az milletvekilliğine sahip

partiye hükümet kurma görevini vermiştir. Kendisi birçok muhtıralara maruz kalmış ve bir ihtilal yaşamış olan Demirel'in yaptığı demokratik bir davranış değildir.

2013 yılında MGK'da alınan 28 Şubat kararlarının 1997 yılından 2009 yılına kadar da uygulandığını söylemiş, 28 Şubat'ın darbe ve yanlış olmadığını savunmuş, Erbakan hükümetinin istifası sonrası hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e değil Mesut Yılmaz'a vermesine yönelik eleştirilere karşı "Takdir Cumhurbaşkanı'nın diyor Anayasa. Yani benim takdirim." demiştir.(Bila, 2013)Yasaların anası olan ,toplumsal sözleşme çiğnenmişti. Hem de haksız bir uygulama ile yapılmıştır. Çünkü anayasa normlar hiyerarşisinin en üstünüdür.

3.15 TEMMUZ DARBE KALKIŞMASINA GİDEN SÜREÇ

Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) 50 yıllık bir sürede çeşitli dini söylemleri kullanarak gizli hedefler içinde devletin tüm kurumlarına sızmıştır. Amaçlarını gerçekleştirmek için en önemsedığı kurumlardan birinin, silahlı gücü elinde bulunduran TSK olduğu gelinen süreçte daha net ortaya çıktı. Cemaatten terör örgütüne yaşanan metamorfozda Türkiye'deki İslami Hareketler içerisinde FETÖ ortaya çıkışından itibaren farklı bir konumda olmuştur. Diğer dini örgütlenmelerle ilişkilerini hep sınırlı tutmuştur. Hiyerarşiyi, örgütlü olmayı ve başkalarının yaşamını kendi örgütsel amaçlarına feda edebilmeyi, mistik ve sapkın yöntemlerle takipçilerinin gündeminde tutan bu hareket zaman içerisinde büyük bir insan, bağlantı ve finans temerküzünü gerçekleştirmiştir. (Duran, 2013)

Yaşanan metamorfozu daha iyi görebilmek için FETÖ lideri Fethullah Gülen'in 11 Mart 1966'da İzmir baş vaizliğine atandığı tarihten bugüne yaşanan kırılmaları doğru okumak gerekmektedir. Bu anlamda 1971'de tutuklanıp dört ay hapiste kaldığı döneme kadar grubun dini bir cemaat görüntüsü ile faaliyetleri sürdürdüğü ifade edilebilir. 1971'den sonraki süreçte özellikle eğitim kurumları ve STK'lar aracılığıyla kurumsal örgütlenme çalışmaları başlamıştır. 1972'de takipçilerinin sayısında artış yaşanmaya başlamış, 1978'de kurulan Akyazılı Vakfı ilk önemli STK görünümlü çalışmaları olmuştur.(<http://akyazili.org.tr>.)

1970'lerin başında Necmettin Erbakan liderliğinde yükselen Milli Görüş hareketine muhalif bir tavır alan Gülen örgütünün aynı dönemde alternatif siyasal tercihi Demirel olmuştur. Ancak 1980 darbesiyle Başbakan Süleyman Demirel'in görevden alınması ile Gülen ve ekibi de Demirel'e desteğini çekmiş, Sızıntı dergisinin Ekim 1980 sayısında yayımlanan "Son Karakol" isimli yazısı ile darbecilere alenen destek verdiğini açıklamıştır.(Sabah, 10 Mayıs 2015.)

Bu sürece kadar Nur Cemaati olarak bilinen grupta (Ete,2014) Bediuzzamanın talebesinden-dağılmalar yaşanmaya başlamış, yurtlarında ve evlerinde Said-i Nursi'ye ait Risaleleri okutan Gülen grubu, kimseden izin istemeden bu kitaplarda sadeleştirmeler ve tahrifat yaparak Nur Cemaati içinde büyük tepki çekmiştir.(<http://www.sabah.com.tr/2014/03/17>) Ayrıca Said Nursi'nin özellikle Emirdağ ve Kastamonu Lahikalarında Nur talebelerine yapmış olduğu siyasetten uzak kalma düsturu da Gülen ve ekibi tarafından çiğnenmiştir. Yaşanan bu olaylar Gülen takipçilerinin Nur Cemaatinden tamamen soyutlanmasına neden olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından Gülen örgütü, Balkanlar'da ve Orta Asya'da yeni kurulan devletlerde okullar kurmaya başlamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Özal ve hükümet dış politikada bir yumuşak güç ve kamu diplomasisi faaliyeti olarak gördüğü bu okulların açılmasını desteklemiştir. 1997 yılında dinler arası diyalog adı altında kiliselerle iletişim kurmaya başlamışlardır. 1994 seçimlerinde Refah Partisi'nin ve İslamcılığın yükselmesiyle beraber Fethullah Gülen de yükselmiştir. Fakat kendisini, radikal olarak tanımladığı Refah Partisi'nin karşısında olan, ılımlı bir İslam yorumu olarak göstermiş ve bu konumlanma üzerinden Türkiye'de bazı çevrelerden ve Batı'dan destek bulmuştur. Toplumun değişik kesimlerinden birçok insan söz konusu döneme kadar irticacı, gerici olarak gördüğü F.Gülen'i Refah Partisi karşısında bir denge unsuru olarak görmeye başlamıştır.(Çakır,1990)

Gülen ve ekibi Erbakan ve İslamcı çizginin ortaya koyduğu yerli İslami yaklaşımlara karşı alternatif "ılımlı İslam" kavramını piyasaya sokmuş ve bu yaklaşımın Kemalist-Laik Türkiye ile hiçbir kavgasının olmadığını her fırsatta dile getirerek esas hedefini perdelemiştir. 28 Şubat sürecinde de bu çizgisini bozmamış, 1980 darbesinde gösterdiği tavra benzer şekilde darbeci askerlerle birlikte olduğunu bir kez daha açık bir şekilde dile getirmiştir.(Birand <https://www.youtube.>, (Erişim tarihi: 3 Ağustos 2016).

Aynı dönemde kendisine bağlı okulları devletin hizmetine sunabileceğini ifade ederek postmodern darbecilere bağlılığını göstermiştir. 28 Şubat sonrasında Öcalan'ın da yakalanmasıyla birlikte, aynı yıl 1999'da Fethullah Gülen Amerika'ya gitmiştir. Bu olay aslında ilginç bir rastlantıdır. Bir terör örgütü lideri ABD tarafından Türkiye'ye veriliyor, ileride Türkiye'nin başına bela olacak ve 15 Temmuz hain darbe girişiminin arkasında çıkan diğer terör örgütü lideri Fethullah Gülen ise Türkiye'den kaçırılarak ABD'ye yerleştirilecekti. 27 Nisan 2007'de TSK tarafından yayımlanan e-muhtıra sonrasında ve 14 Mart 2008'de AK Parti'nin kapatılması girişimlerinde, devletin vesayet sistemiyle mücadelesine destek verme görüntüsü altında Gülen ve takipçileri, çoğu zaman sınav sorularını da çalarak –sonradan anlaşıldığı üzere– devletin stratejik kurumlarına sızmışlardır. Bu dönemde emniyet, ordu ve yargıda örgütlü bir şekilde güçlendiler. İlimli İslam'ın süvarileri olarak kendilerini tanımlayan bu ekip özgüven zehirlenmesi ile, AK Parti iktidarının vesayetle mücadele politikasını manipüle ederek, Balyoz ve Ergenekon davalarını kendi amaçlarına ulaşmak için kullandılar. Ardından Kürt meselesinin çözümüne direnç göstererek binlerce kişinin tutuklanmasında yargı ve emniyet teşkilatı içindeki yapılanmasını kullandılar. Ardından devletin istihbarat örgütüne sızmada sorun yaşadıkları için MIT Müsteşarını tutuklamaya çalıştılar. Balyoz ve Ergenekon davaları ile ordu içinde istedikleri konumu elde etmelerinin ardından 17-25 Aralık süreci olarak bilinen dönemde ise AK Parti iktidarına karşı darbe girişiminde bulundular. Bu girişim aynı zamanda siyasal alandan AK Parti kadrolarının tasfiye edilerek örgütün kendi bürokratik yapılanmaları üzerinden bir siyasal alan dizaynına yönelikti. Sonuç olarak bu girişimlerinin ardından Türkiye'nin geniş toplum kesimleri tarafından Gülen örgütünün tamamen istihbarı, adli ve operasyonel bir boyuta dönüştüğü anlaşılmış oldu.

1980'li yıllardan bu yana örgütlenme temayülü gösteren bu grup sivil kimliğinden tamamen kopmuş ve 15 Temmuz darbe girişimi ile birlikte terörist bir örgüt olarak katliamlara girişmiştir. Gülen örgütü kendini uzun süre sivil bir inisiyatif olarak tanımlasa da bünyesinde "milis güçler" barındırarak "gizli bir yapılanma" ile belirli bir

hedef için konumlandığı sonradan anlaşılmıştır.(Altun, 2014)15 Temmuz 2016'da Fethullah Gülen örgütüne bağlılıkları netleşmiş cuntacıların kanlı darbe girişimiyle sivil, polis, asker ayırımı yapmadan her türlü terör yöntemlerini de kullanmaktan kaçınmamışlardır.

3.1.15 TEMMUZ DARBESİNİN BAŞARISIZ OLMASININ NEDENLERİ

Askeri müdahaleler tekrarlanarak siyasi ve toplumsal alanı sömürgeleştirmektedir Başarısız ya da başarılı olmasından bağımsız olarak Türkiye siyasetinde askeri müdahaleler bir kültür oluşturarak vesayet mekanizmalarını sürekli hale getirmiştir. Darbe girişimini planlayanlar, darbe öncesi toplumsal, kültürel, ekonomik, inanç ve siyasi alanı parçalayarak kimlik ve inanç grupları arasındaki çatışmalardan faydalanmışlardır. Bütün darbelerin oluşum süreci birbirine benzemektedir. Darbe sonrası kendilerine destek verecek basın, medya ve bazı siyasi partiler ile sivil toplum kuruluşlarını yanlarına alarak darbelerin başarılı olmasını ve ardından meşruiyetinin sağlanmasında bu destekçilerden yararlanmasını bilmişlerdir.

27 Mayıs 1960 sonrası Türkiye'de darbe kültürünün yerleşmesinde ve darbelerin ortalama her 10 yılda bir tekrar etmesinde belirli unsurlar bulunmaktadır. Özellikle AK Parti dönemi vesayetle mücadele ve darbe kültürü ile hesaplaşma bağlamında çok başarılı olmuştur. Askeri darbenin ardından anayasa askıya alınarak olağanüstü bir dönem oluşturulmuştur. Yapılan yeni anayasa ile darbeciler kendilerini yasal koruma altına almışlardır. Bir kere oluşan bu olağanüstülük sonraki dönemler için olağan hale gelmiştir. Bu olay darbecilere sürekli sivil siyasete müdahale etmenin yollarını oluşturmuştur. Darbeyi gerçekleştiren cuntalar anayasalarda çıkış garantileri oluşturarak darbeden dolayı yargılanmalarının önünü baştan kapatmışlardır. Anayasalara ekledikleri geçici maddelerle kendilerini korumuşlardır. Darbenin ardından oluşturulan yasal ve kurumsal güvencelerle darbeyi yapanların ve darbe dönemlerinin uygulamalarının eleştirilmesi yasaklanmıştır.

Bazı siyasi partilerin ve siyasetçilerin yapısal, konjonktürel ve pragmatik nedenlerle askeri darbecilerin uygulamalarını söylem ve eylemle kolaylaştıran politikalarıdır. Beşincisi ise askeri darbenin oluşturduğu güvensizlik sarmalında bürokrasinin, medyanın ve aydınların bu güvensizlik sarmalını meşrulaştıran ve askerin siyasal alandaki hakimiyetini devam ettirmesini mümkün kılan söylemleridir.(Miş,2012)

AK Parti dönemi politikaları ise askerin siyaset üzerindeki vesayet mekanizmalarını ciddi oranda gerilettiler. Toplumsal hafızayı yeniden inşa etti. Bu bağlamda 15 Temmuz darbe girişiminin başarısız olmasında en önemli etkenlerden biri toplumsal hafızada darbelere yönelik olarak oluşturulan negatif tutumlardır. 1960'lardan itibaren her bir askeri darbenin farklı toplumsal kesimlere yönelik doğrudan olumsuz sonuçlarının olması darbelere karşı toplumsal birlikteliği oluşturmuştur. AK Parti döneminde siyasetin toptan dönüşüme zorlanması ve askeri vesayetlere karşı toplumun her düzeyinde oluşan bilinç, 15 Temmuz'da tüm siyasi partileri darbe girişiminin karşısında hizalanmasını gerektirmiştir. Diğer taraftan medyanın dönüşümü, çoğullaşması ve iletişim teknolojisinin gelişmesi darbecilerin işini zorlaştırmıştır. Her ne kadar TRT'yi açık bırakacak ve diğer kanalları susturacak planlar yapmış olsalar da istedikleri sonucu elde edememişlerdir. Yine bürokrasinin dönüşümü ve çeşitlenmesi, yeni entelektüel farklı kesimlerin kamusal alana etki edecek düzeye

gelmesi de darbecileri kendilerine destek verecek mekanizmalardan yoksun bırakmıştır. (Balcı, 2016)

Bunun yanında AK Parti'nin 27 Nisan e-muhtırası ve 17-25 Aralık Paralel Yapı darbe girişimi başta olmak üzere siyasal krizlerle mücadele etme başarısı bu darbenin önlenmesinde hayati derece önemlidir. Çünkü siyasal aktörler her krizden öğrenerek ve güçlenerek çıkmışlardır. Diğer taraftan darbenin zamanlaması, emir komuta zinciri içinde gerçekleşmemesi ve emniyet teşkilatının dengeleyici bir güvenlik yapısı olarak mücadele etmesi de darbenin başarılı olmasını engellemiştir. Dikleşmeden dik durma terimi siyasal literatüre girerek topluma bir güven vermiştir. Artık eskisi gibi şapkayı alıp gitme devrinin geride kaldığı bir dönemin sloganı olmuştur. Bu slogan halkın nezdinde iktidara güveni getirmiş ve vesayet odaklarının bir gücünün olmadığını bu toplum kavramıştır. Zaten darbeleri benimsememiş bir millet olan bu ülkenin insanları böyle cesur çıkışları gördükten sonra daha da iktidarların arkasında durmuş ve her seferinde iktidara destek vererek hükümetlerin iktidarda kalmasını sağlamışlardır. Hiç bir şeyden korkmadan o gece sokaklara çıkıp darbeyi önleyen bu kahraman halkın mutlaka sosyolojik olarak incelenmesi azımdır.

3.2.DARBENİN BAŞARISIZ OLMASINDA ERDOĞAN VE HALK FAKTÖRÜ

FETÖ'nün gerçekleştirdiği darbe girişiminin başarısız olmasında kuşkusuz Türk toplumunun destansı direnişi, emniyetin ve MİT'in olağanüstü savaşı, TSK içindeki milli unsurların direnci, yazılı ve görsel medyanın, siyasi partilerin, sivil toplum kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin topyekûn çabası, ülkenin geçmişte yaşadığı darbelerle karşı negatif yaklaşımı önemlidir. Ordunun içine yerleşmiş cuntanın gerçekleştirdiği darbe girişimini uzun dönemli bir planlamanın ürünü olarak planlandığı ortaya çıkan ifadelerden anlaşılmaktadır. Ancak darbecilerin hesap edemedikleri husus Türk toplumunun, siyaset sosyolojisi, siyasal kültürü geçirdiği darbe dönemleri ve darbeye yaşadığı olumsuzluklar, birçok sinamadan geçmiş toplum olmasıdır.

15 Temmuz'da darbe girişiminin haber alınmasının ardından Erdoğan'ın halkı havaalanlarına ve meydanlara çıkmaya görüntülü olarak davet etmesi darbenin başarısız olma sebeplerinden birisidir. Erdoğan'ın çağrısıyla insanların meydanlara akın ederek mücadeleyi başlatmasıyla darbecilere karşı psikolojik üstünlük sağlanmıştır. Darbecilerin özgüveni sarsılırken darbe karşıtı cephede özgüvenin sağlanmasında bu hamle hayati önemdedir. Erdoğan'ın çağrısında kararlı ve tereddütsüz bir tutum sergilemesi ve Atatürk Havaalanı'na gelmesi bu özgüveni pekiştirmiştir. Ayrıca gece boyunca tüm camilerden sala ve ezan okutulması gibi taktik hamleler darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasından etkili olmuştur.

Erdoğan'ın sadece darbe gecesi değil, 2002 sonrası göstermiş olduğu siyasi liderlikle de doğrudan ilgilidir. Erdoğan, 2002 sonrası Türkiye'de toplumun ve siyasetin dönüşümünü mümkün hale getiren bir siyaset izledi. Toplum antidemokratik vesayet yapılarına karşı mücadelede özgüven kazandı. Geçmişte askeri darbeleri destekleyen siyasal partileri, bürokratik yapıları ve medyayı dönüşüme zorladı. Geçmişte darbenin meşruluk fetvasını aydınlar yazar, bazı siyasi partiler bu meşruluğu savunur, basın bu meşruiyeti topluma anlatırdı. Yargı bürokrasisi başta olmak üzere sivil bürokratik yapılar askeri cuntacılarla işbirliğine giderek darbe sonrasını cunta lehine tanzim ederlerdi. Böylece askeri darbeleri olağanlaştırırlar ardından da siyaset dar alana

hapsedilirdi. Bu ortam aynı zamanda toplumu suskunlaştırır ve geniş halk kitleleri askeri darbelerle itiraz edebilecek bir özgüvenden yoksun bırakılırdı.(Miş,2016 a)

Erdoğan, 17-25 Aralık darbe girişiminin ardından FETÖ ile mücadeleyi devletin bekası açısından bir ölüm kalım meselesi olarak gördü. Paralel Devlet Yapılanmasını, Gülen Örgütü'nün tehlikesini ve bizatihi Gülen'in sapkın din anlayışını halka anlattı. Toplumun geniş kesimlerini bu mücadelenin yapılması gerektiğine inandırdı. Diğer muhalefet partilerinden destek görmediği halde ve hatta kendi siyasi hareketi içinde bile tehlikenin büyüklüğünü yeterince anlayamayanlara rağmen mücadeleyi sürdürdü. Özellikle yargıda ve emniyette bu örgütün yapılanmasının, en azından yönetici kadrolarının önemli bir kısmının dağıtılması darbenin önlenmesinde kilit konumdaydı. Ayrıca Erdoğan medyada bu örgüte destek verenlerle mücadele etti ve desteği azalttı. Diğer taraftan ekonomik kaynaklarını yok etmek için birçok tedbir aldı. Böylece FETÖ'nün gücüne darbe vurarak zayıflamasını sağladı. Eğer tüm bunlar şimdiye kadar Erdoğan'ın liderliği sayesinde yapılmamış olsaydı, Türkiye'de bu darbe girişiminin başarılı olma ihtimali daha yüksekti. (Miş,2016 b)

4.DARBECİLERİN YARGILANMALARI

2012 yılında ise TBMM, darbeleri araştırma komisyonu kurmuş ve 28 Şubat başta olmak üzere askeri darbeleri araştırmaya başlamıştır. Bu sürecin yargılanması ise 28 Şubatta etkin rol oynayanların tutuklu yargılanması ile başlamıştır. 2 Ekim 2012 tarihinde Dönemin Başbakan Yardımcısı ve DYP Genel Başkanı Tansu Çiller 'mağdur' sıfatıyla ifade vermiştir. Dönemin 54. Türkiye Hükümeti'ni "cebren devirmeye, düşürmeye iştirak "la suçlanan aralarında dönemin genelkurmay başkanı İsmail Hakkı Karadayı, dönemim YÖK başkanı Kemal Gürüz, dönemin orgeneralleri Çevik Bir ve Çetin Doğan'ın da olduğu 103 sanık hakkında açılan dava Ankara 13. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülmektedir. 1982 yılında kabul edilen anayasada, darbecilerin ömür boyu yargılanmasını engelleyen geçici 15. madde, seçimlerle iktidara gelen hiçbir hükümet tarafından kaldırılmadı ve 12 Eylül liderlerinin dokunulmazlığı sürdü. Tarihin bir cilvesi olarak 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan anayasa değişikliği referandumu, evet oylarının çoğunluğuyla sonuçlandı. Böylece anayasanın geçici 15. Maddesi ve bununla birlikte Kenan Evren ve suç ortaklarının yargılanması önündeki engeller kaldırıldı ve Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya'ya dava açıldı. Dava 2014 yılının Haziran ayında sonuçlandı. 12 Eylül askeri diktatörlüğünün mimarları, darbeci generaller Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya, iki yıl devam eden yargılama sürecinin sonunda ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Halkımızın destekleri ile yüzlerce şehidimiz ve binlerce yaralımız olmasına rağmen başarısız olan 15 Temmuz darbe girişiminin asker kılıklı vatan hainlerinin yargılanmasına halen devam edilmektedir. Bazı yargılamalar sonuçlanmış olup darbeye kalkışanların bir çoğu çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bu tür yargılamalar ve alınan cezaların hiç şüphesiz caydırıcılığı vardır. Ülkemiz bir daha böyle darbelerle ve meşru yönetimlere karşı bir ayaklanmaya maruz kalmamalıdır. Darbecilerin yargılanması ve çeşitli cezalar alması Türk demokrasisi için bir milattir. Şimdiye kadar böyle bir şey görülmemiş ve kimse cesaret edememiştir. Darbecilerin yaptıkları yanlarına kar kalıyordu.

Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya ,”Anayasa'yı ve TBMM'yi ortadan kaldırmaya ve görevini yapmasını engellemeye teşebbüs, cebren Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nı taşıyır, tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül eden TBMM'yi ıskat ve cebren men suçunu işledikleri gerekçesiyle eylemlerine uyan 765 sayılı TCK'nın 146/1. maddesi uyarınca” yargılanmışlardır.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk demokratikleşme dalgalarını tersine çeviren ve ülkesel gelişmeleri engelleyen askeri darbelerin ardındaki uluslararası aktörlerin etkisinin ne kadar büyük olduğu özellikle son dönemde ortaya çıkmaktadır. Uluslararası büyük güçlerin etkileri gerek SSCB olsun gerekse de ABD olsun tüm dünya konjonktüründe olduğu gibi Türkiye siyasi yaşamında da kendisini göstermiştir. Genellikle o dönemde Batıya dönük yüzüyle beraber ABD yanlısı tavır alan ve bu tavrının da ABD tarafından desteklendiği görülen Türk yönetiminin, ülke içinde özellikle askeri yapıyı ve istihbarat (Arcayürek, 1989: 39) güçlerini kullanarak darbeler gerçekleştirdiği iddia edilebilmektedir. Bu darbeler 1960 ve 1980 darbeleri gibi sert ya da 1971 darbesi gibi yumuşak ve 15 Temmuz gibi kanlı olmuş olabilir. Buradaki önem taşıyan asıl husus, darbelerin niteliği değil, genel olarak ABD tarafından Rus tehdidine karşı ve Türkiye'nin eksen kayması veya Şangay birliğine üye olmak istemesi veya bunu ülkemizin bir takım dinamiklerinin gündeme getirmiş olmasıdır. İç dinamiklerin ve toplumun sinir uçlarının ve toplumu meydana getiren fay hattının yerinden oynatılması da tetiklenerek kaos ortamlarının yaratılmasıyla istenilen hedeflere daha kolay ulaşılabilmektedir. Süper güçler üçüncü dünya ülkeleri başta olmak üzere ulus inşa süreçlerini henüz tamamlayamamış meselelerini ve kabilecilik problemlerini çözememiş ülkeler üzerindeki emellerinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Özellikle doğal kaynaklara sahip, enerji koridoru üzerinde bulunan ve jeo-stratejik, jeo-politik ülkeler bu emperyalist devletler tarafından devamlı takip edilmiş ve kendi kontrollerinden çıkmasını istememişlerdir. Çok partili yaşama geçme çabaları içerisindeki Türkiye'de de bu süreç aynı şekilde işlemiştir. İç dinamiklerin ülke içindeki etkilerini yok saymak elbette ki mümkün değildir. Bu nedenle dış dinamiklerin etkileriyle iç dinamikler tetiklenmiştir demek yerinde bir tespit olacaktır. Türkiye'deki 1960, 1971, 1980 ve 2015 askeri darbeleri ülkenin uluslararası sistemdeki bu dönemlerde yönünün şaşma tehdidine karşı yeniden Batıya özellikle de ABD'ye çevirme konusunda önemli adımlardır. Günümüzdeki uluslararası konjonktüre bakıldığında soğuk savaş dönemindeki soğuk savaş ortamının aslında pek değişmediği söylenebilir. Soğuk savaş sonrası ve Sovyetler birliğinin dağılması ile tek kutuplu olarak dünyayı yönetmek bu süper devletleri durdurmamıştır. Osmanlı imparatorluğunun dağılmasını iyi tahlil eden Rusya ,Osmanlı gibi çeşitli cephelerde savaşmadan Glasnost ve perestroyka gibi yeniden yapılanma ve açılımla birlikte ,federasyonu meydana getiren devletlere bağımsızlığını vermiştir. Ama bu bağımsızlık Sovyet anayasasında belirtilen toprak bütünlüğünü bozmadan sağlanmıştır. Bu ayrılmadan daha güçlü bir Rusya doğmuştur. Yine bağımsız devletler topluluğu üzerinde söz sahibi olarak bulunmaktadır. Bugünkü uluslararası sistemdeki Rus ve ABD çekişmesi geçmişte olduğu gibi yeniden tırmanışa geçmiştir. Türkiye bu ortamda çok dikkatli olması lazımdır. Ülkelerin dış politikaları karşılıklı çıkar ve menfaate dayanmaktadır. Türkiye, dünyayı yeniden okuyarak, kendi çıkarına hangisi uygun geliyorsa o politikaları uygulayarak yoluna devam etmesi lazımdır. İçerde toplumsal barışı sağlamış

demokrasiyi içsellendirmiş bütün vatandaşlarını eşit kabul ederek, dengeleri gözeterek, kendi gücü ölçüsünde politika üretmesi lazımdır. .

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gerçekleşen darbeler sadece iç dinamiklerle açıklanamaz. Dönemin uluslararası yapısı ülke içi yapılanmayı etkileyen önemli bir faktördür. Bu bağlamda Türkiye’nin başından geçen dönemin uluslararası yapısına bakıldığında soğuk savaş döneminde olan bir dünya görülmektedir. Dolayısıyla soğuk savaşta ABD yanında yer alan Türkiye’deki Sovyet yanlısı ya da sempatizanı kesimler ya da olma olasılığı olan kesimler tasfiyeye maruz kalmıştır. Bu paralelde Türkiye’nin başındaki hükümetin de ABD yandaşı olması gerekmektedir. Yandaş olan hükümetler de ABD’nin sözüne riayet etmeliydi. (Boztaş ,2012)

Türkiye toplumu gerek 1960 ihtilali, gerekse 1980 ihtilaline karşı herhangi bir toplumsal tepki verememiştir. 15 Temmuz Darbe girişiminde ise oldukça net bir tavır sergilemiştir.1960 ve 1980 darbelerinin sabaha karşı yapılması halkın çoğunun uykuda olması sebebiyle bu darbelere karşı gelinememiştir. Yine o dönemlerde sosyal medyanın (facebook, Twitter, insigram vb.) gelişmemesi, özel televizyonların ve özel radyoların kurulmamış olmaması belki de bu tavırların konulmamasını sağlamış olup insanların 15 temmuz gecesi kadar organize olamamıştır.15 temmuz darbesi ise erken saatte başlaması nedeniyle bu darbenin halk tarafından bastırılmasına sebep olmuştur. Darbe hafızası oldukça trajik hatıralarla dolu olan Türkiye siyasal hayatında ilk kez demokrasiye kastedenlerin karşısına toplum bir bütün olarak çıkmıştır. Yüzlerce şehidin verildiği bu mücadele neticesinde bir terör örgütü önderliğinde girişilen darbe girişimi başarısızlığa uğratılmıştır. Bu mücadele aynı zamanda demokrasiye sahip çıkma ve seçilmiş iktidarların yanında durmaktır. 15 Temmuz’un en önemli mesajı bu ülkenin tüm unsurlarını bir araya getirmek olmuştur. Özellikle Suriye’de yaşanan acılar, trajediler, ülkemizdeki Suriyeli vatandaşların çektikleri sıkıntıları gören vatandaşlar devletine sahip çıkmıştır. Devlet ortadan kalkınca insanların nelerle karşılaşacağını iyi tespit eden vatandaşlarımız o gece devletine ve ülkesine canı pahasına sahip çıkmıştır. Bu aynı zamanda diğer dünya ülkelerine örnek olması açısından önemli bir olaydır.15 Temmuz darbe girişimi ve kalkışması ülke insanlarını vatan sevgisinde buluşturmuştur.27 mayısta hiçbir şey yapamayan bu halk 15 Temmuz’da gerekeni yapmıştır. Halkın gücünün ne demek olduğunu herkese göstermiştir.

KAYNAKLAR

ARCAYÜREK, Cüneyt. (1989). **Darbeler ve Gizli Servisler**. Ankara: Bilgi yayınları/Bilgi dizisi, 33/2.s.32-39

BALCI, Ali 2016“*Darbenin Önlenmesinden En Önemli Engel Milletın Hafızasıydı*”, **Derin Tarih**, Sayı: 53,

BAYDUR, Mithat. (1997). “*Üniformalı Demokrasi*”. **Yeni Türkiye**. Yıl:3, Sayı:17, s.319

BİRAND, Birand, M. A. (1984). **12 Eylül Saat**: 04.00. İstanbul: Karacan Yayınları.

BOZTAŞ Aşena (2012) “*Türk Demokrasisine Müdahaleler*” **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 2012 Cilt 9• Sayı19, s.71

BURÇAK, R. S. (1976). **Yassıada ve Öncesi**. Ankara: Çam Matbaası. S.60-63

DURAN, Burhanettin, (2013) "Gülen Cemaati ve Sünni Kodların Kaybı", **Star Açık Görüş**, 29 Aralık 2013.

Cumhuriyetin Seyir Defterinden Dosyalar.Hürriyet.com.tr. Erişim: 2 Mart 2009

DOĞAN, Mehmet. (2005). **Darbeler Müdahaleler ve Siyasi Sistem**. İstanbul: İz Yayıncılık

ÇİLER, Dursun, (2002). "*Türkiye'de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi*". **Doğu Batı**, VI/21, Kasım-Aralık-Ocak 2002-03.s.132

ECEVİT Bülent, (2 Mayıs 1999) **TBMM Meclis Genel Kurulu Konuşması**

YÜKSEL, Erkan (2009) "**28 Şubat'ın anlamı...**". DördüncüKuvvetMedya.com. Erişim tarihi: 2 Mart 2009

Gazeteci döven zorbaya iş ve lojman". Hürriyet. 15 Temmuz 1997.Haber7.com, 2009).

HACISALİHOĞLU, İ. Yaşar. (2001). **Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye**. İstanbul: Çantay Kitabevi s.2001-4445

ALTUN Fahrettin (2014), "**Gülen Hareketinin Değişen Algısı**", Sabah Perspektif, 11 Ocak 2014.grupta

Fethullah Gülen'in *12 Eylülcüler'e Destek Yazısı*", Sabah, 10 Mayıs 2015.

Fethullah Gülen (16 Nisan 1997, Kanal D Fethullah Gülen'de 28 Şubat'ı Destekleyenlerdenmiş

BİLA Fikret (8 Ocak 2013). "28 Şubat'ta yapılan yanlış bir şey yoktur". Milliyet. 5 Şubat 2016 tarihinde kaynağından arşivlendi. Yasaların anası olan, toplumsal sözleşme çiğnenmişti. Hem de haksız bir uygulama ile yapılmıştır. Çünkü anayasa normlar hiyerarşisinin en üstünüdür.

Gülen 28 Şubat için ne demişti?". CNN Türk. Erişim tarihi: 16 Ocak 2016.

ETE Hatem (2004) "*Gülen ve Takipçilerini Tanımlama Zor(unlu)luğu*", Sabah Perspektif, 1 Şubat 2014.

BERKAN İsmet (2009) "*Postmodern darbe mi?*". Radikal.com.tr. Erişim tarihi: 2 Mart 2009."

KARPAT, Kemal. H. (1996).*Türk Demokrasi Tarihi*. **Bilim Dizisi** 4. İstanbul: Afa Yayınları s.352-353

KARPAT, Kemal. H. (2010). **Asker ve Siyaset**. İstanbul: Timaş Yayınları.s.255-270 Enformasyon Yayın Genel Müdürlüğü Ekim 1996 bülteni

MİŞ Nebi (2016) "Millet FETÖ'yü Bitirdi", Star Açık Görüş, 23 Temmuz 2016.

MİŞ, Nebi (2016) "*Darbenin Önlenmesinde Erdoğan Liderliğinin Rolü*", **Kriter**, Sayı: 4, (Ağustos 2016), s. 32-33.

MİŞ, Nebi (2012) "Türkiye'de Güvenikleştirme Siyaseti 1923-2000", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Mayıs 2012).

- ÖZBUDUN, Ergün. (2003). **Çağdaş Türk Politikası**. İstanbul: Doğan Kitap s.45
- ÖZDEMİR, Veli. (2004). **12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli**. Ankara: Ümit Yayıncılık s.176
- ÖZKAN Yusuf. "Süleyman Demirel ve 28 Şubat". BBC Türkçe. Erişim tarihi: 17 Haziran 2015.Yüksek rütbeli subaylar 22 Ocak 1997 tarihinde Gölcük'te toplanarak irticanın iktidarda olduğunu tartışırlar. "Gölcük Gecesi". Hürriyet. 30 Ekim 1999.
- ÖZTÜRK, Metin. (1993). **Ordu ve Politika**. Ankara: Gündoğan Yayınları. S88-89
- ÇAKIR, Ruşen (2016) "1990'lı Yıllarda Gülen Kendisini RP'nin İlimli Alternatifi Göstererek Destek Aldı", Medyascope Tv, 26 Temmuz 2016, <http://medyascope.tv/2016/07/26/1990li-yillarda-gulen-kendisini-rpnin-ilimli-alternatifi-gostererek-destek-aldi>, (Erişim tarihi: 3 Ağustos 2016).
- Süleyman Demirel (Habertürk, "Basın Odası" programından)[25][26] "9'uncu Cumhurbaşkanı Demirel: Türbanlılar Arabistan'a gidip okusun". memurlar.net. 1 Mayıs 2006. 13 Mayıs 2006 tarihinde kaynağından arşivlendi
- TUNAYA, T.Zafer (1959). Hürriyetin İlanı, **Siyaset İlmî Serisi** 1. İstanbul: Baha Matbaası
- YETKİN, Çetin .(2006). **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**. Antalya: YAR MH Yayınları.
- YETKİN, Çetin. (2005). **Kırılma Noktası / 1 Mayıs 1977 Olayı**. İstanbul: Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Akyazılı Orta ve Yüksek Eğitim Vakfı, <http://akyazili.org.tr>.
- "Bediüzzaman'ın talebesinden Gülen'e son uyarı", Sabah, 16 Mart 2014, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/03/17/>
- Milliyet.com.tr, Erişim 1 Mart 2009
- <http://www.milliyet.com.tr/1997/08/12/siyaset/erbakan.html> 12/08/1997 Milliyet Gazetesi
- <http://www.milliyet.com.tr/1997/02/14/siyaset/sincan.html> 14 Şubat 1997 Milliyet Gazetesi
- <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1997/10/10/13261.asp> 10 Ekim 1997 Hürriyet gazetesi
- <http://www.milliyet.com.tr/1997/02/14/siyaset/sincan.html> 14 Şubat 1997 Milliyet Gazetesi
- <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1996/07/08> 8 Temmuz 1996 - Güvenoyuna ilişkin haberler 1996 bülteni
- <http://www.milliyet.com.tr/1997/08/12/siyaset/erbakan.html> 12/08/1997 Milliyet Gazetesi
- <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1996/ekim1996.htm> Başbakanlık Basın- "Postmodern darbe mi?". Radikal.com.tr. Erişim tarihi: 2 Mart 2009."
- "Kıvrıkoğlu'dan Ecevit'e: "28 Şubat daha bitmedi!"". Habertürk. Erişim tarihi: 28 Şubat 2012.

Mehmet Ali Birand'ın Gülen Röportajı,
https://www.youtube.com/watch?v=0V7E5K_yzSY, (Erişim tarihi: 3 Ağustos 2016).

YSK 1995 yılı seçim sonuçları